

SAHA TÜRKLERİNİN DEMONOLOJİK VARLIKLARINDAN ÜÖR VE SOSYAL YAŞAMDA ÜSTLENDİĞİ FONKSİYONLAR Üör, One of the Demonological Beings of Saha Turks and the Functions Assumed in Social Life

Muvaffak DURANLI*

Özet: Zengin bir inanç sistemi kurmuş Türk toplulukları içinde elbette Saha Türkleri de yer almaktadır. Fakat yazıyı geç kullanmaya başlamaları ve buldukları coğrafyanın zaman içinde başta göçler olmak üzere dış etkilere açılması, onların inanç sisteminde belirli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Çarlık Rusyasının sürgün topraklarında yaşayan Sahaların inanç sistemi ve kültürü; Rus sürgün, misyonerler tarafından yaklaşık üç yüzyıl önce incelenmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Saha Türklerinin var oldukları evreni iyi ve kötü ilahlarla donatması sonucunda demonolojik olarak tanımlanan pek çok varlık da inanç sistemleri içinde yer almıştır. Kötü varlıklardan biri, insanın kendi hayatına son vermesi sonucunda dönüşeceği *üördür*. Kötülük kötülüğü doğurur, insanın kendi hayatına son vermesi Saha Türkleri için en büyük günahlardan biridir. Üör adı verilen bu kötü varlıkla ilgili inanma ve anlatılar Saha halk kültürü içinde işlenmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Makalede *üörle* ilgili inanmalara ve bu inanç öğesinin zaman içinde geçirdiği evrim üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Demonolojik, *üör*, intihar, boğulma.

Abstract: *Saha Turks, of course, may included in Turkish communities having established a rich belief system. However, the fact that they began to use writing in later periods and the geography in which they were found had been opened to outside influences, mainly to emigrations within the time has caused certain changes to be lived in their belief system. The belief system and culture of Saha Turks living in exile lands of Tsarist Russia have been tried to be examined and understood by Russian exiles, missionaries about three centuries ago. As a result of the fact that Saha Turks furnished the cosmos in which they are found with good and bad gods, many beings defined demonologically have existed in their belief systems. One of the bad beings is *üör* into which man is to transform upon committing suicide. Badness creates badness and that a human being commits suicide is one of the biggest sins for Saha Turks. The beliefs and narratives about this evil being named as *üör* have been discussed in Saha folk culture and have reached our day. In the article, we are going to try to emphasize on the beliefs on *üör* and the evolution incurred by this belief item within the time.*

Keywords: *Demonological, *üör*, suicide, drowning.*

* Yrd. Doç. Dr.-, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları.

Her toplum, insanlığın geçirdiği evreleri farklı zaman dilimlerinde de olsa benzer bir şekilde yaşar. Fakat bu benzerlik içinde toplumlar yüzyıllar içinde oluşturdukları kimliklerini bu benzer unsurlara vererek onları kendi kültürel renklerinin bir parçası kılarlar. Böylece onun kültüründe yansımaları bulan ona ait olandır, fakat kavrama genel olarak bakıldığında onun evrensel bir niteliğe sahip olduğu hemen anlaşılır. Farklı kültürel yapılarda yer alan benzerliklere en belirgin örnek mitlerde bulunmaktadır. Çünkü mitler kendi özel şekillerini, içinde doğdukları kültürel ortamlardan alırlarsa da genel anlamda evrenseldir. Yerel ve evrenseli kendi iç bünyesinde barındıran mitlerde yer alan bu tür temalar arketip olarak adlandırılmaktadır.¹

Arketip kavramı için Saha halk kültüründeki en belirgin örnek olarak demonolojik varlıklar gösterilebilir. Bütün dünya halklarının inanç sistemi içinde demonolojik varlıklar belirgin bir yer tutmaktadır. Fakat zaman içinde bazı kültürlerde demonolojik varlıkların kökeni ve geçmişte bu varlıkların üstlendiği işlevler unutulmuş ve onlar sadece bir korku ögesine dönüşmüşlerdir.

Özellikle tektanrılı dinlerin yaygınlık kazanmasıyla “demon” tek bir kimlik ve varlık olma çerçevesinde bütünleşmeye başlamış, geçmiş inanç sisteminin zenginliğinde yer alan gelişmiş (kendi toplum anlayışı içinde) ve toplumun çıkarlarına hizmet eden demonolojik varlıklar unutulma aşamasına girmiştir.

Saha Türklerinin demonolojik varlıklarından *üörü* tanımlamadan önce demonolojik varlıkların genel bir sınıflandırmasına bakmak yerinde olacaktır. İngiliz bilim adamı P. Merlan, Platon’un öğrencisi Ksenokrates’e² kadar uzanan çalışmalara değinmekte ve Ksenokrates’in sınıflandırmasını baz almaktadır. Bu sınıflandırmaya göre demonolojik varlıklar üç grup içinde yer almaktadır. Birinci grup, her zaman böyle olanlar; ikinci grup, ölümden sonra vücuttan ayrılan insan ruhlarından demon olanlar ve son olarak, üçüncü grup, bizim içimizde olan ve ruhumuzla özdeşleşmiş olanlar.³

Yüzyılların içinden gelen bu mantıksal gruplandırma günümüz bilimsel birikimi tarafından da genel hatlarıyla kabul edilebilecek bir gruplandırma önerisidir. İkinci grubu oluşturan ölmüş insanların ruhlarının demonolojik bir varlığa dönüşme inancının pek çok toplumda yaygın olduğu bilinmektedir. Örneğin E. B. Tylor, *Primitive Culture* adlı çalışmasında

“Vahşi kabileler için ölmüşlerin ruhları karşısında duyulan korku, kötü ruhlar karşısında duyulan korku gibi geneldir. Bilindiği gibi, Avustralyalılar, gömülme- yen ölümlerin ruhlarının kötü demonlara dönüşeceğini düşünmektedirler. Yeni Zelandalıların düşüncesine göre ölmüşlerin ruhları o kadar kendi doğası içinde değişmektedir ki onlar en yakınlarına ve değer verdikleri insanlara zarar verme yeteneğine sahip olmaktadır... Siu adlı Kızılderili kabilesinde ruhların intikam korkusu onları

cinayetten alkoyma aracıdır... Kuzey Asya'nın Turan kabileleri kendi Şamanlarının öldükten sonra yaşarken olduklarından daha da kötü olacağından korkarlar.”⁴

diyerek Amerika'dan Asya'ya dek inancın yaygınlığını dile getirmektedir.

Tylor'un farklı kültür yapıları ve farklı coğrafyalardaki topluluklardan verdiği bu örnek Saha Türkleri için de geçerlidir. Araştırmacılar Saha Türklerinin geçen yüzyıllardaki inançlarını incelerken onların özellikle ölmüş insan ruhları karşısında büyük bir korku duyduklarını belirtmişlerdir. Bu korkunun temelinde, ölmüş insanların ruhlarının kötü bir varlığa dönüşebileceği inancı yer almaktadır.

Saha Türkleri tarafından insanların ölümden sonra şeytansı, kötü özelliklere dönüşmüş ruhları *üör* olarak adlandırılmaktadır. Kavramın kısa ve net tanıtımını E. M. Meletinskiy şu şekilde vermektedir: “*Üör*, uor, Yakut mitlerinde insanlara pek çok bela getiren deliler, şamanlar ve intihar edenlerin dönüştükleri kötü ruhtur.”⁵

P. A. Sleptsov'un redaktörlüğünü yaptığı sözlükte ise kavramın *üör*, *ör* şekillerinin olduğu gösterilmekte ve *üör bul-* = 'üöre dönüşmek' anlamında olduğu belirtilmektedir.⁶

Saha Türklerinin inanç sistemi içinde *üör*ler, abasılar sınıflandırması içinde yer almaktadır. Saha Türklerinin inanç sistemini sınıflandırmaya çalışana A. E. Kulakovskiy, Saha Türklerinin anlayışına göre abasıların birkaç kategoriye ayrıldığını yazmaktadır. Onun sınıflandırmasındaki birinci kategoride, dünyanın başlangıcından beri var olan eski abasılar; ikinci kategoride insanlara bütün hastalıkları gönderenler yer almaktadır. Araştırmacı üçüncü kategoriye kendi içinde alt gruplara ayırmaktadır. Bu alt gruplar içinde, orta dünyaya, yani yeryüzüne yerleşmiş olan bütün küçük abasılar; insan için kötü ve zararlı olan bütün iççiler; bütün *üör*ler yer almaktadır.⁷

Genel bir sınıflandırma yapmaktan kaçınan Pripuzov'a göre *üör*ler çeşitli cins ve yaşta çok önce ölmüş insanların ruhlarıdır, her nasletin, boyun kendi şeytanı vardır. Bu ruhlar insanlara hastalık ve ölüm getirirler, onların öfkesini dindirmek için onlara kanlı kurban vermek veya onların şerefine herhangi bir büyük baş hayvanı adamak gerekir. Onların canlıların çadırına gelişi her zaman düşmanca amaçlarla bağlantılıdır.⁸

A. Sleptsov'un verilerine göre her ölmüş insanın ruhu *üöre* dönüşmemektedir, sadece 70 yaş sınırına kadar yaşamamış, üstelik hayattayken toplumdan ve ailesinden saygı görmemiş insanın ruhu böyle olabilir.

“Eskiden üörler her ailede varmış. Bu ruhlar insanlardan saygı görmez, fakat onların bazılarında korkarlarmış. Çocuklar üörün yaklaşmasını dayanamaz ve ölürlermiş. Gerçek insan ruhları gürültü yapmaz, şarkı söylemezler, üörler gürültü yapar ve sıradan insanlar gibi

şarkı söylerler. Çocuklar üör olamaz. Üörleri çadırdan şamanlar kovar veya kötü ruhu geldiği yerden ateşe atar veya onu ağaç kavuğuna veya genç kayın ağacından bir dal demetine yerleştirir,onu sevdiği hediyelerle birlikte burada saklarlar.”⁹

Vasiliy Filippoviç Troşçanskiy ise üör’ü genel bir tanım altında vermeye çalışmaktadır. Ona göre üör, “Kendine daha önceki barınaklarından bir şekilde uzaklaşmak istemeyen ölmüş insanların bütün ruhlarının genel adı”dır, üstelik üörler ölen kişinin adını korumaktadır. Troşçanskiy eskiden bütün insanların ölümüyle üöre dönüştüğü bilgisinin doğruluğundan şüphe etmekte ve sadece yetişkin ve genç insanların üör olabileceğini, yaşlıların ve çocukların üöre dönüşemeyeceğini belirtmektedir.

Sadece yaşama çok bağlı olan ve “son güne dek zevklerinden vazgeçmeyenler” üöre dönüşmektedir. Buraya evlenmemiş kızlar, bütün güçleriyle yaşamak isteyen genç insanlar, sevdikleri insanları ve eşyaları bırakan insanlar, belirli bir yaşa varmadan ölen insanlar ve kaybettikleri yaşama üzülenler dâhil edilebilir. Yine V. F. Troşçanskiy, dişsiz bir insanın üöre dönüşmeyeceğini, çünkü üörün kendisine ait organları olan ve bunlardan amaçları için yararlanan canlı, sadece görünmeyen bir varlık olduğunu düşünmektedir. Araştırmacı, üörler tarafından yaşayanlara verilen zararın temelde onların kötülüğünün değil, kendisi için değerli olandan ayrılmak istemeyen egoist yaklaşımın sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu egoist yaklaşım, canlıların ona korku duymasına engel olamaz, üstelik “bütün üörler aynı derecede korkunç değildir”, çünkü onlar yaşarken masum insanlardır, ancak üör olduklarında zarar verme yeteneğine sahip olurlar. Sonuçta bütün üörler kendi yakınlarına kötülük yapamazlar, zira onlardan bazıları belirgin bir zaman sonra hastalık ve ölüm göndermeyi bırakmışlardır, çünkü onlar ruhlar ülkesine giderler, burada kendileri ruhlara dönüşürler. V. F. Troşçanskiy yine de ruhların alt dünyasının eski yaşadıkları yerlerden çok uzaklara giden üörlerden oluştuğunu düşünmektedir.

V. F. Troşçanskiy’in düşüncesine göre genel olarak üör, yeryüzünde vücudunu bırakıp görünmez olan kişidir. O, her iki ruhuyla (kut ve sür) bağıni koruyarak yeryüzü yaşamına devam eder.¹⁰

İnanç sitemi içinde belirgin bir yeri olan üörün veya üörlerin halk edebiyatı ürünlerine yansımamış olması elbette düşünülemez. Üör motifiyle başta efsaneler olmak üzere masallarda da sıkça karşılaşılmaktadır.

Saha sözlü halk edebiyatı ürünleri içinde daha çok efsane derleme çalışmalarında başarı kazanmış bir bilim adamı olan G. V. Ksenofontov, 1929 yılında yayınlanan çalışmasında üör adının geçtiği “Göksel Kızlar” adlı bir efsane derlemiştir. Bu efsanede Saha Türklerinin atalarından Omogoy’un büyük kızının Elley tarafından eş olarak seçilmeyince üöre dönüştüğü anlatılmaktadır.

Omogoy'un ise kızının ölümünden sonra çadırına kıldan örülmüş bir ip getirdiği ve bunu kendine ilah belleyip ona saygı göstermeye başladığı anlatılmaktadır. Efsanede Omogoy'un bu kızına Kıs Çıbyıdaan denildiği vurgulanmaktadır.

Efsanelerde bazı motiflerin üstü kapalı anlatıldığı bilinmektedir. Burada çadıra getirilen ipin kızın kendini asmak da kullandığı ip olduğu düşünülebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, üörler özellikle intihar eden insanların ruhlarından oluşmaktadır.

Efsanede bu şekilde ölen Göksel kızların insanlara delilik, isterik bir şekilde şarkı söyleme isteği verdikleri belirtilmektedir. Daha sonra intihar ederek ölen ve üöre dönüşen kızlara ala donlu (saacagay- buuluur), mavi ala (cergek'gen elemes), sarı benekli (kısıl çuogur) renkte hayvanlar kurban edildiği vurgulanmaktadır.¹¹

Fakat bazı araştırmacılar üörden kurtulmak için daha küçük hediyelerin bile yeterli olacağını belirtmektedirler. Bu tür hediyeler arasında ter silmek için mendil, ateşe bir parça votka dökmek bile yeterlidir.¹²

Çarlık Rusyası döneminde hayatının son yıllarını Verhoyansk'ta sürgün geçiren İ. A. Hudyakov, kendisine çizilen sınırlar içinde yaşamak zorunda kalmış ve bu bölgeden pek çok masal derlemiştir. İ. A. Hudyakov tarafından derlenen masalarda da üör motifyle karşılaşmaktadır.

Masalda düşmanları tarafından boynu kırılarak öldürülen Nyulga Halgıy'ın ruhunun "Benim boynumu kıran insanlara boyun hastalığı göndererek, onları öldürerek yiyecek, akıllarını başarından alacağım."¹³ dediği belirtilmektedir. İ. A. Hudyakov tarafından masal kategorisinde yer alan bu anlatımın efsane çizgileri taşıdığı görülmektedir. G. V. Ksenofontov ve İ. A. Hudyakov gibi araştırmacıların derledikleri bu efsaneler, intihar eden veya kötü bir şekilde öldürülenlerin üöre dönüşüklerini belirtmektedir. Her iki efsanede de doğal olmayan ölüm, üöre dönüşme nedeni olarak belirtilmektedir.

A. E. Kulakovskiy üörle ilgili olarak şu bilgileri verir:

"... bazı insanlar öldükten sonra ölen insanın görünümünü, onun ruhunu (kut) alan yeni bir varlık olarak belirir. Böyle bir varlık üördür, o bütün yönleriyle abaasılara benzer: o insanlara çeşitli hastalıklar, bazen de ölüm getirir. Elbette üörler görünmezler, fakat isterlerse insanlara görünürler. Onlar çok kaprisli ve isteyicidir, çeşitli hediyeler, mesela votka, yağ, para, kürk, hayvan vb. isterler. İnsanlarla Şamanların ve meneriklerin (isterik) ağızlarıyla konuşurlar. Herhangi biri hastalandığında hastanın yakınları toplanır. Her üör, hareket etmek için sevdiği bir bölgesi vardır, bu nahiye veya birkaç nahiyeden oluşur, kısaca bunların merkezindeki yerler rahmetlinin doğduğu yerlerdir. Bu yüzden her nahiye kendi eski üörlerine sahiptir. İnsanın kulağında bir çınlama olduğunda Saha Türkleri bunun üörün ağlaması olduğunu söylerler. Yakutların çoğunluğunun düşüncesine

göre zamanından önce ve doğal olmayan bir ölümlle ölen insanların, büyücülerin, aklını kaçıranların ve temelde de intihar edenlerin ruhu üöre dönüşür. Diğerlerinin düşüncesine göre ölüm getiren abaası insan tarafından yenilip bırakıldığında üör olur. Ben ilk fikrin daha doğru olduğunu düşünüyorum, çünkü insanlar büyük günah sayıldığı için intihar edenlerin kutları göksel ayılar tarafından kabul edilmemektedir, bu yüzden de yeryüzünde yaşamak ve insanları üzmemek zorundadırlar.”¹⁴

Saha Türklerinin inanç sistemi içinde üörün genel bir adlandırma olduğu düşünülebilir. Elbette pek çok anlatmada ruhun üöre dönüştüğü veya kişinin üör tarafından hasta edildiği bildirilmekteyse de bazı durumlarda bunların adları ve sıfatlarının (tanımlayıcı unsurlar) verildiği de görülmektedir.

A. E. Kulakovskiy, alan çalışmaları sırasında sıfatlarıyla birlikte bazı üörlerin adını da derleme fırsatı bulabilmiştir. Ona göre, Saha Türkleri arasında daha yaygın olan şu eski üörler bilinmektedir: Kün ögrüpuüne (Agrafena), Eyennen- Dellemey, Büyük Bahsı toyono, Kulan Sıyalappıt, Bologur hotun, Mellehsi ayıtta, Üçügey harah örgöstöy Marıra ve Suntaar Moonno Kuluba Kıha.¹⁵

Kulakovskiy’in adlarını verdiği bu üörlerden bazıları anlatımda yazara göre “...çok korkunç, fakat şiirsel güzellikte sıfatları da verilir”. Kulakovskiy sıfatlandırmalara örnek olarak şu dizleri vermektedir.

*Üöslesteegi önöybüt,
Aannaahha adagybit,
Küöstüü ünkürüybüt,
Bagarahtu sulbit,
Togus üye tohoru tortogoduybatah oybon baastaah,
Sette üye tohoru silbespeteh siiekey baastaah,
Töt ölüü buolan tobuguttan tutusput,
Töt ölüü buolan tayaguttan tardıstıbit,
Saraanay oyun kıha
Salaaskalaah satılay
Duolan Üüdügüy
Buos Bötüöhtey
Itık Irgaanay, eheleeh Ehiekey
Tayahtaah Naakay hotun ebem...*

*Her duman deliğine bakan,
Kapının olduğu her yerde caka satan,
Saksı gibi yuvarlanan
Silindir gibi bakan
Yuvarlak yaraları dokuz asırdır kapanmayan*

*Açık yaraları yedi asırdır kabuk bağlamayan
Sirozdan ızdırap çekip dizlerinin üzerinde duran,
Korkunç yaralardan ızdırap çekip esasına dayanan
Şaman Saranay'ın kızı
Küçük kızağa binen
Yudyuguy adlı dev dağı,
Hıriltılı Bryuhataya,
Saygıdeğer, korkunç büyük ayı yıldızı
Asasıyla eğilen Toptıga, nine hanım...*

Şamanlar Üör Kün-Ögrüpüü'ye saygı duyarlar. Bu tifüsten ve cüz zamandan ölmüş Yakutsk şehrindeki bir zengin büyük kızı olup *aptaah* (büyücülük) ile ünlenmiştir. Onu tanımlayan sıfatlardan da anlaşılacağı gibi Agrefena adı unutulmuştur. “Bu, cahil toplumda batıl inançların nasıl evrimleştiğine oldukça net bir örnektir. Eski Yakut dininin ana görev, bozulunca onun bazı elementleri doğal olarak değişimlere ve kolay etkilere maruz kalmıştır.”¹⁶

Kulakovskiy, derleme yaptığı dönemde inançlarda yozlaşma yaşandığını çalışmalarında sıkça dile getiren bir araştırmacıdır. Araştırmacının yaşadığı dönemin Saha Türklerinin Hıristiyanlaştırılmasında en sert önlemlerin uygulandığı bir dönem olduğu düşünülürse yazarın kendi toplumunu “cahil” suçlaması daha iyi anlaşılacaktır.

Öörle ilgili efsanelerin en eski örnekleri Saha Türklerinin ilk ataları Elley'le ilgili efsanelerde yer almaktadır. Efsanede Omogon'un Elley'le evlendirmeyi çok istediği sevgili kızı, Elley'in kendisini reddedip, kardeşini seçmesinden dolayı üzülür. O babasına küçük düşürüldüğü, evde yaşamak istemediğini belirterek başka bir eve yerleşir. Sonbaharda bu evin at bağının yakınında alında kel bir nokta olan, kül rengi bir at ve kızın evinin yukarılarına çıkmış bir adamın siyah karartısı belirir. Dokuzuncu ay, ayın dokuzuncu günü kız kaybolur ve bundan sonra kaybolan kızın üöre dönüştüğü anlaşılır.¹⁷

Bir başka efsanede Elley tarafından eş olarak seçilmeyen kız kötü varlığa dönüşmeyi hak edecek kırıncı sözler söylemektedir. Seçilmeyen kız Elley'e “Kötü ve çirkini seçtiği için gözlerin patlasın! Senin ocağına kötü ruhu yerleştirecek ve senin neslini cezalandıracağım.” diyerek kızgın yağlı ve İsegeyli çoronu almış, tanrılara saygı göstermeden yağ ateşe dökmüş, Hara Suorun Uлуу Toyon'a şu sözlerle seslenmiş: “İlk oğlunu gönder ve beni yanına al.” Ertesi gün sabahleyin inek güden kadınlar evin çatısında bacanın dibinde yatan ve alacalı kıvrımlı bir elbise giymiş adama benzer bir gövde görmüşler. Kız kaybolmuş. O zamandan itibaren kötü ruha dönüşen bu kızın neden olduğu göz hastalıkları çıkmış. Şamanlar ona beyaz kurbanlar vererek bu hastalıkları tedavi etmektedirler.¹⁸

Halk inançlarında yer alan pek çok kavramın, varlığın genel hatlarıyla tasviri yapılabilmektedir. Fakat inanç sistemi içinde ürün görünmez olduğuna duyulan inançtan dolayı Kulakovskiy'in yukarıda verdiğimiz verdiği sıfatlandırması, sadece sözlü kültürde yer almaktadır. Ürün görünümüyle ilgili tek bilgi V. N. Vasilyev'in şaman kostümü takılarını (aksesuarları) incelediği makalesinde bulunmaktadır.

Burada insansı bir görünümde yer alan üör, 6 cm uzunluğunda kırmızı bakırdan kesilmiş bir figürdür. Çalışmada bu figür, *Tas emeget* olarak adlandırılmıştır. Figürün kolları havaya kalkıktır, ellerde ve ayaklarda dörder parmak bulunmaktadır. Figür içinde kostüme dikilmeyi sağlayan herhangi bir delik yoktur, figürün belindeki kalın deri parçasından kostüme iliştiirildiği anlaşılmaktadır. Bu figürün yeryüzünde dolaşp insanlara hastalık getiren, insanların ondan kurtulmak için yiyecek verdiği üörleri tasvir ettiği araştırmacı tarafından belirtilmiştir.¹⁹

Üör, insanın demonlaşmış biçimi olarak karşımıza çıktığına göre, onun yaşam alanı üst veya alt dünyalar değil, orta dünyadır. Saha Türklerinin evrenle ilgili inançlarında insanların yaşadığı orta dünya “Orto Doydu” olarak adlandırılmaktadır. V. N. Vasilyev'in incelemesinde yer alan diğer bir nesne, orta dünyada üörlerin yaşadığı yeri gösterdiği düşünülen tasvirdir. Bu kostümdeki 6 cm çapındaki bakır dairedir ve *orto doidu ologo* adını taşımaktadır. Daire, üçgen şeklindeki iç kesiklerden oluşmakta, V. N. Vasilyev şaman kostümünü tasvir ettiği çalışmasında bu nesnenin *orto doidu ologo* olarak tanımlandığı belirtilmiştir. Vasilyev'in adı geçen çalışması Saha inanç sistemi içindeki kavramların görünümüleriyle ilgili bilgi vermesi açısından oldukça önemli bir çalışma olarak görülmektedir.²⁰

Üör adı verilen kötü ruhların oluşma nedeni olarak doğal olmayan ölüm gösterilmekte ve bazı araştırmacılar üörü cin olarak tanımlamakta, “... Doğal olmayan bir ölümlle, intihar veya genç yaşta ağır ve uzun süreli bir hastalık sonrasında ölen insanın ruhudur. Yakut inançlarına göre bu tür insanların ruhları, insanlara çeşitli hastalıklar getiren kötü ruhlara, cinlere dönüşür.”²¹ Şeklinde kavramı açıklamaktadırlar.

V. L. Seroşevskiy ürün dünyada sevdiği kişi ve eşyaları bırakıp giden insanların ruhu olduğunu vurgulamaktadır. Polonyalı sürgün Vatslav Leopoldoviç Seroşevskiy, “Yeryüzünde neyi bıraktım?” sorusuna “Ev, hayvan, koca, karı, çocuklar, anne baba, akrabalar...” diye cevap veren “Onlara dönmek ister misin?” sorusuna “Evet.” diye cevap veren her ölenin üör olabileceğini söylemektedir.

V. L. Seroşevskiy'in sözlerine göre ölen kişinin üöre dönüşmesi yaşamı sırasında çevresindeki insanların ona yaklaşımına, onun ölümünden sonra herhangi bir kurala uyulmamış olmasına, yaşarken gösterdiği herhangi bir güçlü ihtirasa

bağlıdır. Gençken bütün ölenler, belirli bir süre yaşamayanlar, bütün öldürülenler, hızla ölenler, intihar edenler ve suda boğularak ölenler, kilise törenleri olmaksızın ebediyete uğurlanan ve gömülenler üöre dönüşürler. Eskiden her ölen üör olurmuş, Hıristiyanlığın gelişyle birlikte üörler çok azalmış. Yaşamları süresince bir şekilde farkına varılmayan insanların ruhları, şaman, şaman kadın, büyücü, kötü ve güçlü insanların ruhları onların ölümüyle üör olur.²²

Özellikle şaman ruhların şamanın ölümünden sonra üöre dönüşme olasılığı daha yüksek olarak görülmektedir. Bazen şaman kendi çadırında ölmediyse kemiklerinin kendi çadırına getirilmesini istediği inancı yaygındır. Böyle bir ölüm sonucunda ruh isteklerini akrabalarına aklını kaçırmış insanlar aracılığıyla anlatmakta ve genellikle “Ben, ölmüş şaman kayınpederimin evinde yatıyorum. Beni kendi yerime getirin, eğer söylenenleri yerine getirmezseniz sizi ve ateşinizi dağıtır, külleri karıştırırım, sizi dünyada yaşamayacak duruma sokar, barınağınızı otlarla doldurur, çadırınızın dört direğini sallırım.”²³ şeklinde tehditler savurmaktadır.

Üör inancı hastalıkla bütünleşmiş bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Saha Türkleri “... Hastalıkların nedenini üst veya alt dünyadaki kötü ruhların (abaası) veya yerel kötü ruhlar olan üörlerin (yani orta dünyanın kötü ruhlarından, daha çok doğal olmayan bir ölümle ölmüş bir kişi) fitneleri olarak görürler.”²⁴

Elbette insana hastalık getiren sadece üörler değildir, şamanlar hastalığın üörden gelip gelmediğini kurban olarak istenilen nesnelere anlatırlar. “Genellikle üst dünyanın abasıları şamanın ağzından belirli bir renkte at kurban hazırlamasını söylerler, alt dünyanın ruhu ise inek ister, üör ruh ise ondan yaşarken sahip olduğu veya sevdiği bazı nesnelere vermesini ister.”²⁵

Saha Türklerinin hikâyelerine göre üörler yalnız başlarına veya gruplar halinde, bazen de çok büyük sürüler halinde gezerler. Üörler sadece insanlara değil, aynı zamanda hayvanlara da hastalık verirler. İnsanlar bu ruhlardan çeşitli ziyafet ve hediyelerle, votka püskürtmeyle kurtulurlar, önlem niteliğindeki çeşitli ziyafetlerle üörlerin saldırısından kurtulmak isteyen kişi hayvan bile kurban etmektedir. Üörlerin zayıf oldukları, güçlülerinin ancak küçük zararlar verdikleri de buraya ilave edilebilir, mesela hayvan bakan bazı işçilerin ruhları danalara ve genellikle küçükbaş hayvanlara hastalık verirler, onlar genellikle saygı görmezler, onları herkes, en küçük bir şaman ve hatta sıradan bir menderik bile kovabilir. Fakat pek çok insana zarar verebilen güçlü üörler de bulunmaktadır; herkes onlara büyük saygı gösterir ve onları ancak gerçek büyük bir şaman, hatta ona hediyeler ve ziyafetler vererek kovabilir.²⁶

Benzeri kavramların diğer toplulukların inanç sistemleri içinde yer aldığı da görülmektedir. Fakat diğer demonolojik varlıklardan üörü ayıran temel unsurun onun toplumun belirlediği bazı normlara uymamış olmasında yattığı görülmektedir. Örneğin Moğol inanç sistemi içinde öldükten sonra demonolojik bir varlığa

dönüşüp insanlara hastalık getiren kötü ruhların olduğuna inanılmakta ve bunun nedeni olarak “yaşamları sırasında “on kara günahı” (Budizme göre) işlemiş insanların oluşturduğu kötü ruhlar”²⁷ gösterilmektedir. Burada yine İ. A. Hudyakov’un verdiği ilginç bir bilgiyi aktarmak ilginç olacaktır. Yazar, Saha Türklerinin şimdiki inançlarına göre, eğer üöre dönüşen kadınsa kocasının yeni karısına, eğer erkekse kadının yeni kocasına ızdırap verdiğine inanıldığını belirtmektedir.²⁸ Bu da toplumda eşi ölenin ikinci evliliğine sıcak yaklaşmadığı kavramını ortaya koymaktadır. Fakat buradaki “şimdiki inançlarına göre” ifadesi, bu anlayışın daha geç dönemde ortaya çıktığını göstermektedir.

Üör’le ilgili inançların Saha Türk toplumunda geçmişte bu derecede yaygın olmasının altında yatan nedenler arasında onun üstlendiği fonksiyonlar yer almaktadır. Bronislav Malinovski, özellikle ilkel toplumda mitin kaçınılmaz bir işlevi yerine getirdiğini, inançları bir düzene koyduğunu, ahlakı koruduğunu belirtmektedir.²⁹

Saha toplumundaki üör inancı, Malinowski’nin belirttiği fonksiyonları üstlenmesi sayesinde yaygınlaşmış olduğu düşünülebilir. Saha Türkleri, insan öldürmekten her şekilde kaçınmış bir toplumdur. Çünkü cinayetten sorumlu olan ve bu suçtan cezalandırılacak olan sadece bu suçu işleyen değil, aynı zamanda bütün toplum olarak görülmektedir.

Günümüz toplumu suç oranının düşmesini eğitim seviyesinin yükselmesine bağlar ve eğitim için büyük harcamalar yaparken Saha Türk toplumu demonolojik varlık olan üör inancının yaygınlaşmasıyla bu sorunu çözümlenmiştir.

Türk toplumunda evlilik kurumuna verilen önemin kilometrelerce uzakta yaşayan Saha Türk toplumu için de geçerli olduğu görülmektedir. Saha Türk toplumunda evlenilmeme durumuna daha da olumsuz yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle evlenmeyen kızların üöre dönüştüğüne inanılması bunu kanıtlar niteliktedir. Toplumun soy devamlılığı için geçmişte de günümüzde de evlilik kaçınılmaz bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlenmeyen kızlara yönelik bu yaklaşımın temelinde geçmişte Saha toplumunda evlilik içinde kadının ağır bir yükü üstelenmek zorunda kalması ve bu nedenle kızların evlilik kurumundan kaçınmaları neden olmuş olabilir. Üör inancı da bu açıdan cezalandırıcı bir işlev üstlenmiştir.

Üöre dönüşme ihtimali olanlar arasında boğularak ölenlerin de yer aldığı belirtilmiştir. Burada boğularak ölenlerin ölme nedeninin, onların suyun sahip ruhuna saygısızlık yapmış olma ihtimalinden kaynaklandığı düşünülebilir. Suyun sahip ruhu kendisine saygısızlık yapanları ya ürün vermeyerek ya da boğarak cezalandırmaktadır. Suyun sahip ruhuna saygısızlık yapan böylece iki şekilde cezalandırılmaktadır. Boğularak ölmekte ve bununla da kalmamakta ruhu üöre dönüşmektedir. Lena gibi büyük bir nehir ve yüzlerce gölün yer aldığı bu

topraklarda yaşayan insanların hayatında suyun önemi küçümsenemez niteliktedir. Su bölgede hem ulaşım hem de beslenmede önemli bir yere sahiptir.

Burada ayrıca inanç sistemi içinde mantıksal bir dizge de karşımıza çıkmaktadır. Ceza tek yönlü değildir, öyleyse bu tür cezalara uğramamak için sahip ruhlara gösterilecek saygıdan kaçınmak mümkün değildir.

Son olarak intihar edenlerin üre dönüşmesi inancına değinecek olursak, burada Saha inanç sistemi içinde intiharın büyük bir suç olarak görüldüğünü de belirtmeliyiz. İnsan bu dünyaya yaşamak, üretmek ve çoğalmak için gönderilmiştir. Onun bu yaşama son verme hakkı yoktur, bu hem kendisi için (intihar) hem de başkaları için (cinayet) de geçerlidir.

Eski inanç sistemleri kendi içyapılarında mantıksal dizgelere sahip sistemlerdir. Günümüzde unutulma ve yok olma sürecine giren bu sistemler, yüzyıllarca toplumun değerlerinin koruyucusu olmuşlardır. Zamanımıza ulaşan kalıntılara bakarak onların çocukları korkutmak için uydurulmuş, korku filmlerine malzeme olabilecek, hayali varlıklar olarak tanımlamak geçmişin mantıksal dizgelerini anlamamak ve onu basite indirgemektir.

Sonnottlar:

¹ Mustafa Fero (çeviren), “Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım tarzları”, *Milli Folklor*, S. 34, 1997, s. 83.

² İ. Ö. 406- 314 yılları arasında yaşamış Platon’un öğrencisi filozof.

³ P. Merlan, “Grek Philosophy from Plato to Plotinus”, *The Cambridge Medieval Philosophy of later Grek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Pres, 1970, s. 35- bu veri *Sad demonov, slovar infernalnoy mifologii srednevekova i vozrojdeniya*, Moskova, 1998, s. 85’den alınmıştır)

⁴ E. B. Tylor, *Primitive Culture*, L., 1871 (Bu çalışmada eserin *Pervobitnaya kultura*, Moskova, 1989 çevirisi kullanıldı, s. 314).

⁵ E. M. Meletinskiy, “Üör, Uor”, *Mifologičeskiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1990, s. 672.

⁶ P. A. Sleptsov, *Yakutsko- Russkiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1972, s. 454.

⁷ A. E. Kulakovskiy, *Nauçnye Trudi*, Yakutsk, 1979, s. 26- 27.

⁸ N. P. Pripuzov, “svedeniya dlya izuçeniya şamanstva u yakutov Yakutskogo okruga”, *İzvestiya Vost. Sib. Otd. İRGO*, 1884, c. XV, No 3- 4, s. 60, 64.

⁹ A. Sleptsov, “O verovaniyah yakutov Yakutskoy oblasti”, *İzv. Vost. Sib. Ot. İRGO*, c. XVII, c. 1 ve 2, 1886, s. 121, 180- 182.

¹⁰ V. F. Troščanskiy, *Evolyuitsiya çernoy veri (şamanstva) u yakutov*, Kazan, 1902, s. 82-87.

¹¹ G. V. Ksenofontov, *Hrestes. Şamanizm i Hristianstvo*, İrkutsk, 1929, s. 96.

¹² İ. A. Hudyakov, *Kratkoe opisaniye verhojanskogo okruga*, Leningrad, 1965, s. 300.

¹³ İ. A. Hudyakov, *Verhojanskiy sbornik*, İrkutsk, 1890, s. 63.

¹⁴ A. E. Kulakovskiy, *Nauçnye Trudi*, Yakutsk, 1979, s. 46.

¹⁵ A. E. Kulakovskiy, *Nauçnye Trudi*, Yakutsk, 1979, s. 47.

¹⁶ A. E. Kulakovskiy, *Nauçnye Trudi*, Yakutsk, 1979, s. 47- 48.

---

¹⁷ G. V. Ksenofotnov, *age.*, 17 nolu efsane.

¹⁸ G. V. Ksenofontov, *age.*, 23 nolu efsane.

¹⁹ V. N. Vasilyev, “Şamanskiy kostyum i buben u yakutov”, *Sbornik Muzeya po antropologii i etnografii pri imperatorskoy akademi nauk*, St. Peterbourg, 1913, c. XVI, s. 33.

²⁰ V. N. Vasilyev, *age.*, s. 38.

²¹ G. V. Ksenofontov, *age.*, s. 241.

²² V. L. Seroşevskiy, *Yakuti. Opit etnografiçeskogo issledovaniya*, S. Peterburg, 1896, s.602-603.

²³ İ. A. Hudyakov, *Kratkoe opisanie verhojanskogo okruga*, s. 300.

²⁴ E. S. Novik, *Obryad i folklor v sibirskom şamanizme*, Moskova, 1984, s. 25.

²⁵ E. S. Novik, *Obryad i folklor v sibirskom şamanizme*, Moskova, 1984, s.34

²⁶ V. L. Seroşevskiy, *Yakuti. Opit etnografiçeskogo issledovaniya*, S. Peterburg, 1896, s.602-603.

²⁷ S. Yu. Neklyudov, “Çotgori”, *Nifi narodov mira*, c. 2, Moskova, 2000, s. 634.

²⁸ A. Hudyakov, *Kratkoe opisanie verhojanskogo okruga*, s. 300.

²⁹ B. Malinowski, *İlkel Toplum*, (Türkçesi: Hüseyin Portakal), Ankara, II. Baskı Kasım 1999, s. 104-105.